शेफालिः, स्त्री, (शेरते इति शेफाः शयनशालिन-स्तादृशा अलयो भृङ्गा यत्र।) शेफालिका। इति शब्दरत्नावली॥

शेफालिका, स्त्री, (शेफालि + स्वार्थे कन्।) पुष्प-वृक्षविशेषः। शिउली इति भाषा॥ (यथा,—

"शेफालिकां विदलितामवलोक्य तन्वी
पाणान् कथञ्चिदपि धारयितुं प्रभुः सा।
आकर्ण्य सम्प्रति रुतं चरणायुधानां
किंवा व्यवस्यति न वेद्मि तपस्विनी सा॥"
इत्युद्भटः॥)

तत्पर्य्यायः। सुवहा २ निर्गुण्डी ३ नौलिका ४। इत्यमरः॥ चत्वारि शेफालिकामात्रे। शियलौति ख्यातनीलपुष्पायां शेफालिकामिति केचित्। शेफालिकादिद्वयं शेफालिकामात्रे निर्गुण्ड्यादिद्वयं नीलपुष्पशेफालिकायामिति केचित्। इति तट्टीकायां भरतः॥ शेफाली ५ मलिका ६ रजनीहासा ७ निशिपुष्पिका ८। मा शुक्ला चेत् श्वेतसुरस ९ भूतवेशी १०। इति शब्दरत्नावली॥ शुक्लाङ्गी ११ शीतमञ्जरी १२ विजया १३ वातारिः १४ भूतकेशी १५। अस्या गुणाः। कटुत्वम्। तिक्तत्वम्। उष्णत्वम्। रूक्षत्वम्। वातकफाङ्गमन्धिवातगुदवातादिदोषनाशित्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥

शेफाली, स्त्री, (शेफालि + कृदिकारादिति वा ङीष्।) शेफालिका। इति शब्दरत्नावली॥ नौलसिन्धुवारः। इति भावप्रकाशः॥

शेमुषी, स्त्री, (शेते इति शेः मोहः। शी + विच् त मृणातीति। मुष स्तेये + मूलविभुजादित्वात् कः। गौरादित्वात् ङीष्। इत्यमरटीका।) बुद्धिः। इत्यमरः। १। ५। १॥ (यथा, राजतरङ्गिण्याम्। ३। २०६।

"खिन्नस्य हि विपर्य्येति तत्त्वज्ञस्यापि शेमुषी॥"

शेल, ऋ चालगत्योः। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) ऋ, अशिशेलत्। इति दुर्गादासः॥

शेलुः, पुं, (शेलतीति। शेल गतौ + उः।) बहुवारकवृक्षः। इत्यमरः॥ (यथा, सुश्रुते। ४। ३८।

"विदार्य्यैरावतीशेलुशाल्मलीधवलाङ्कुराः॥"

तत्फलमपि। यथा, मनुः। ५। ६।

"शेलुं गव्यञ्च पेयूषं प्रयत्नेन विवर्ज्जयेत्॥")

शेवः, पुं, (शेते रेतःपातानन्तरमिति। शी + "इण् शीङ्भ्यां वन्।" उणा० १। १५२। इति वन्। मेढ्रः। अहिः। उन्नते, त्रि। इत्युणादिकोषः॥ (क्ली, सुखम्। इति निघण्टुः। ३। ६॥ त्रि, सुखकरम्। यथा, ऋग्वेदे। १। ५८। ६।

"मित्रं न शेवं दिव्याय जन्मने॥"

"मित्रं न शेवं यथा सखा सुखकरो भवति तद्वत् सुखकरमित्यर्थः।" इति तद्भाष्ये सायणः॥)

शेवधिः, पुं, (शेवं सुखं धीयतेऽस्मिन्निति। धा + कः।) निधिः। इत्यमरः॥ (यथा, मनुः। २। ११४।

"विद्या ब्राह्मणमेत्याह शेवधिस्तेऽस्मि रक्ष माम्।
असूयकाय मां मादास्तथास्यां वीर्य्यवत्तमा॥"

शेवलं, क्ली, शैवालम्। इति शब्दरत्नावली॥ (मनुष्यनाम। इति पाणिनिः। ५। ३। ८४॥)

शेवलिनी, स्त्री, (शेवलं शैवालमस्या अस्तीति। इनिः।) नदी। इति राजनिर्घण्टः॥

शेवालं क्ली, (शेते जले इति। शी + "शीङो धुक्लग्वलञ् वालनः।" उणा० ४। ३८। इति वालन्।) शैवालम्। इति शब्दरत्नावली॥ (यथा. राजेन्द्रकर्णपुरे। २५।

"शङ्के पङ्के पतति यतते बालशैवालमूले
कूले लोलः किमपि कुरुते कर्म्म वैकुण्ठकूर्म्मः॥"

शेवाली, स्त्री, आकाशमांसी। इति राजनिर्घः॥

शेषं, क्ली, (शिष्यते यदिति। शिष + घञ्।) प्रसादः। इति मेदिनी। षे, २८॥

शेषः, पुं, (शेषति सङ्कर्षतीति। शिष हिंसायाम् + अच्।) सङ्कर्षणः। स तु बलदेवः। (यथा, माघे। २। ६८।

"निशम्य ताः शेषगवी रभिधातुमधोक्षजः।
शिष्याय बृहतां पत्युः प्रस्तावमादिशत् दृशा॥"

शिष वधे + भावे घञ्।) वधः। अनन्तः। स च सर्पराजः। इति मेदिनी॥ (यथा, कुमारे। ३। ३।

व्यादिश्यते भूधरतामवेक्ष्य
कृष्णेन देहोद्वहनाय शेषः॥")

तस्य ध्यानं यथा,—

"फणासहस्रसंयुक्तं चतुर्ब्बाहुं किरीटिनम्।
नवाम्रपल्लवाकारं पिङ्गलश्मश्रुलोचनम्॥
पीताम्बरधरं देवं शङ्खचक्रगदाधरम्।
कराग्रे दक्षिणे पद्मं गदां तस्याप्यधःकरे।
दधानं सर्व्वलोकेशं सर्व्वाभरणभूषितम्।
क्षीराब्धिमध्ये श्रीमन्तमनन्तं पूजयेत्ततः॥"
इति भविष्यपुराणम्॥

गजः। नागः। स्वीकृतेतरवस्तु। इत्यजयपालः॥ भगवतो द्वितीया मूर्त्तिः। यथा,—

"एका भगवतो मूर्त्तिर्ज्ञानरूपा शिवामला।
वासुदेवाभिधाना मा गुणातीता सुनिष्कला॥
द्वितीया कालसंज्ञान्या तामसी शेषसंज्ञिता।
निहन्ति सकलांश्चान्ते वैष्णवी परमा तनुः॥"
इति कौर्म्मे ४८ अध्यायः॥

शेषशयनप्रकारो यथा,—

"अनन्तस्तत्र गत्वा तु यत्र क्षीरोदसागरः।
तत्र स्वयं श्रिया युक्तं सुषुप्सन्तं जनार्द्दनम्॥
तस्योपधानमकरोदनन्तो दक्षिणां फणाम्।
उत्तरां पादयोश्चक्रे उपधानं महाबलः।
तालवृन्तं तदा चक्रे स शेषः पश्चिमां फणाम्॥
स्वयन्तु बीजयामास शेषरूपी जनार्द्दनम्॥
शङ्खं चक्रं नन्दकासिमिषुधी द्वे महाबलः।
ऐशानयाथ फणया स दध्रे गरुडं तदा॥
गवां पद्मञ्च शार्ङ्गञ्च तथैव विविधायुधम्।
यानि चान्यानि तस्यासन्नाग्नेय्या फणया दधौ॥
एवं कृत्वा स्वकं कार्यं शयनीयं तदा हरेः।
भूतभव्यजगन्नाथं परापरपतिं हरिम्॥
दधार शिरसानन्तः स्वयमेव स्वकां तनुम्।
एवं ब्रह्मदिनस्यैव प्रमाणेन निशां हरिः।
सन्ध्याञ्च समधिप्राप्य शेते नारायणोऽव्ययः॥"
इति कालिकापुराणे २७ अध्यायः॥

शेषः, पुं, क्ली, (शिष्यते इति। शिष + घञ्।) उपयुक्तेतरवस्तु। इति मेदिनी॥ शेषोऽवशिष्टमवशिष्टता च शेषः शेषश्चेत्यादि। अनन्ते तु शेषः पुंलिङ्ग एव शिष्टप्रयोगात्। उक्तादन्यः शेषः यथा। शङ्खपद्मौ निधिवाचकौ पुंलिङ्गौ जलजे तूभयलिङ्गौ इति सर्व्वानन्दः। इत्यमरटीकायां भरतः॥*॥ ऋणादिशेषरक्षणनिषेधो यथा,—

"ऋणशेषञ्चाग्निशेषं शत्रुशेषं तथैव च।
पुनः पुनः प्रवर्द्धन्ते तस्मात् शेषं न कारयेत्॥"
इति गारुडे ११६ अध्यायः॥

(अवशिष्टे, त्रि। यथा, रघुः। ४। ६४।

"अपनीतशिरस्त्राणाः शेषास्तं शरणं ययुः॥"

तथाच रामायणे। २। २६। ३२।

"वन्दितव्यस्त्वया नित्यं याः शेषा मम मातरः

शेषत्वं, क्ली, (शेषस्य भावः। शेष + त्व।) उपकारित्वम् पारार्थ्यम्। परोद्देश्यप्रवृत्तिकत्वम्। यथा,—

"शेषत्वमुपकारित्वं द्रव्यादावाह बादरिः।
पारार्थ्यं शेषता तच्च सर्व्वेष्वस्तीति जैमिनिः॥"
इत्यधिकरणमालायां माध्वाचार्य्यः॥

शेषस्य भावः। इति व्याकरणम्॥

शेषरात्रिः, स्त्री, (शेषा अवशिष्टा रात्रिः।) रात्रिशेषः। तत्पर्य्यायः। उच्चन्द्रः २ अपरात्रः ३। इति शब्दरत्नावली॥

शेषा, स्त्री, (शिष्यतेऽसौ। शिष् + घञ। टाप्।) स्वनिर्म्माल्यार्पणम्। इति मेदिनी। (यथा, कुमारे। ३। २२।

"तथेति शेषामिव भर्त्तुराज्ञा-
मादाय मूर्द्ध्ना मदनः प्रतस्थे॥")

शैचः, पुं, (शिक्षामधीते इति। शिक्षा + अण्।) प्राथमकल्पिकः। इत्यमरः॥ द्वे प्रथमारब्धवेदाध्ययने। शिक्षणं शिक्षा। सेमक्लात् सरोरिति अः। शिक्षा प्रथमोपदेशः तत्साहचर्य्यात् ग्रन्थोऽपि शिक्षा तामधीयते शैक्षाः। ढ्रघे कादिति णः प्रथमं शिक्षणीयं कल्पं शास्त्रं अधीयते प्राथमकल्पिकाः। इति भरतः॥ (शिक्षा शीलमस्येति। "कृत्यादिभ्यो णः।" ४। ६२। इति णः। शिक्षाशीले, त्रि॥)

शैक्षिकः, त्रि, शिक्षाशास्त्रवेत्ता। शिक्षां वेत्ति अधीते वा इत्यर्थे ष्णिकप्रत्ययेन निष्पन्नः॥

शैखरिकः, पुं, (शिखरे प्रायेण भवतीति शिखर + ठञ्।) अपामार्गः इत्यमरः॥

शैखरेयः, पुं, (शिखरे भवः। शिखर + ढञ्।) अपामार्गः। इति भरतधृतरत्नकोषः॥

शैत्यं, क्ली, (शीतस्य भावः शीत + "वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् च।" ५। १। १२३। इति ष्यञ्।)